

VII. CHP KURULTAYI'NDA DEVLETÇİLİK TARTIŞMALARI VE 1947 CHP PROGRAMI'NDA DEVLETÇİLİK

Dr. L. Hilal AKGÜL*

Özet

VII. CHP Kurultayı, 17 Kasım-4 Aralık 1947 tarihleri arasında toplanmıştır. Söz konusu kurultaya, CHP'nin çok partili siyasal yaşamın rekabet ortamına uyum sağlama yönünde verdiği çabanın damgasını vurduğu görülmektedir. Bu programda yapılan tüzük ve program değişikliği, söz konusu çabanın birer sonucu niteliğindedir. VII. CHP Kurultayı'nın en yoğun tartışmaları, program tasarisının görüşülmesi sırasında gündeme gelen "devletçilik ilkesi" kapsamında yaşanmış; bu kapsamda yapılan tartışmalar, CHP'nin, çok partili siyasal yaşamın rekabet ortamı içinde, kendini yeniden konumlamak bağlamında harcadığı çabanın önemli bir örneği olmuştur. Söz konusu tartışmalarda, delegelerin, CHP'nin temel başarısızlık nedenleri arasında gördükleri, parti ilke ve politikalarındaki tutarsızlıkların önemli bir bölümünü, devletçilik ilkesinin yorum ve uygulamalarıyla ilişkilendirdikleri anlaşılmaktadır. Bu nedenle VII. CHP Kurultayı'nda devletçilik, çok partili siyasal yaşamın önemli bir rekabet konusu olarak ön plana çıkmıştır. Delegelere göre, devletçilik ilkesiyle ilgili mevcut yorum ve uygulamalar, CHP'yi siyasal rekabette güçsüz düşürmektedir; bu durum karşısında ivedilikle yeni bir devletçilik yorumuna gitmek ve aynı zamanda devletçiliğe ilişkin uygulamalara çeki-düzen vermek gerekmektedir.

Anahtar Sözcükler: CHP, 7. CHP Kurultayı, Devletçilik, Çok partili siyasal yaşam, DP

Abstract

The 7th RPP Congress convened between 17 November and 4 December 1947. The congress appears to have been marked by an effort on the part of RPP to adjust to the competitive environment of the multi-party politics. The changes

* Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi, Türk Devrim Tarihi Araştırma Merkezi.

made in the regulations and the program, during this congress are the outcomes of this effort. During the debate of the draft program at the 7th RPP Congress, the most intense discussions took place regarding "the principle of etatism". These discussions read as an important example of how the RPP re-positioned itself in the competitive environment of the multiparty era. The debates reveal that the interpretation and implementation of the etatism principle constituted an important component of the inconsistencies in the party principles and policies that the delegates saw as the main reason behind RPP's failure. Etatism thus comes to the fore in the 7th RPP Congress, as an important competitive issue of the multi-party era. According to the delegates, the prevailing interpretations and implementations of etatism were weakening RPP in political competition, and therefore, it was urgently necessary to develop a new interpretation of etatism while at the same time refashioning the existing etatist policies.

Key Words: RPP, 7th RPP Congress, Etatism, Multi-party politics, DP

GİRİŞ

17 Kasım – 4 Aralık 1947 tarihleri arasında çalışmalarını sürdüren VII. CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) Kurultayı, II. Dünya Savaşı sonrasında ve Türkiye'nin 1945 yılında girdiği çok partili siyasal yaşam süreci içinde toplanan ilk "olağan" CHP kurultayı olması bakımından önem taşır**. 21 Temmuz 1946 genel seçimlerinin –ki bu seçimler, Türkiye'nin 1945 yılında girdiği çok partili siyasal yaşam sürecinin ilk genel seçimleridir– ardından toplanan bu kurultay, aynı zamanda, CHP'nin iktidar koltuğunu DP'ye (Demokrat Parti) devretmesinden önceki son kurultayı olmuştur. Kurultaya, Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün kurultay üyelerince şiddetle eleştirilerek ilk kez oybirliği olmadan genel başkan seçilmesinin, parti yönetiminin baskıcılıkla suçlanması, halkevlerinin CHP'den ayrılarak tüzel bir kişilik

** CHP'nin ilk kurultayı, 4 Eylül 1919 tarihinde toplanan Sivas Kongresi olarak kabul edilmiş, ikinci kurultay 15 Ekim 1927, üçüncü kurultay 10 Mayıs 1931, dördüncü kurultay 9 Mayıs 1935, beşinci kurultay 29 Mayıs 1939, altıncı kurultay 8 Haziran 1943 tarihinde toplanmıştır. CHP, bu arada, iki olağanüstü kurultay gerçekleştirmiş; bu kurultayların ilki 26 Aralık 1938 tarihinde, ikincisi de 10 Mayıs 1946 tarihinde açılmıştır. Bu kurultaylarla ilgili özet bilgi için bkz. Tank Zafer TUNAYA; *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859 – 1952)*, İstanbul 1952, Arba Yayınları, s. 567 – 575 ve Tuncay DURSUN; *Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları*, Ankara 2002, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları. CHP'nin genel tarihi içinde söz konusu kurultaylar için bkz. Hikmet BILA; *CHP (1919 – 1999)*, İstanbul 1999, Doğan Kitapçılık.

haline getirilmesinin, Türkiye'nin siyasal yaşamında özel bir yeri olan Çiftçiyi Topraklandırma Yasası'nın çok eleştirilen 17. maddesinin *** kaldırılmasının ve türbelerin yeniden açılması, okullara din eğitimi dersleri konması, devletçilik ilkesinin yumuşatılması gibi konularda verilen önergelerin damgasını vurduğu söylenebilir. Ayrıca belirtmek gerekir ki CHP, bu kurultayda tüzük ve program değişikliğine gitmiş ve –aşağıda da değinileceği gibi– bu değişikliklerle çok partili siyasal yaşamın rekabet ortamına uyum sağlamayı denemiştir.

Bu yazıya VII. CHP Kurultayı'nda devletçilik konusunda yapılan tartışmalar ve bu kurultayda benimsenen parti programındaki devletçilik yaklaşımı konu edilecektir. Yazının amacı, VII. CHP Kurultayı'ndaki devletçilik tartışmalarının içeriğinin ne olduğunu; VII. CHP Kurultayı'nda ortaya çıkan devletçilik yaklaşımının, CHP'nin daha önceki devletçilik yaklaşımlarından farklı olup olmadığını ve bu yaklaşımın, dönemin muhalefeti temsil eden DP'nin devletçilik yaklaşımıyla gösterdiği benzerlik ve/veya farklılıkları ortaya koyabilmektir. Bunu yapabilmek için, ilk olarak, kurultay öncesinde Türkiye'nin mevcut koşulları üzerinde kısaca durularak DP'nin parti programındaki devletçilik yaklaşımı gösterilecek ve CHP'nin söz konusu kurultaya kadar olan dönemde benimsediği devletçilik yaklaşımları özetlenecektir. Ardından VII. CHP Kurultayı'na ilişkin genel bilgiler sunulup, bu kurultay, devletçilik özelinde ele alınacaktır.

1. KURULTAY ÖNCESİNDE TÜRKİYE

1.1. II. Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye'de Yükselen Toplumsal ve Siyasal Muhalefet

Türkiye II. Dünya Savaşı'nda, taraf olmasına¹ ve sembolik de olsa Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesine² karşın “savaş”ın dışında kaldı.

*** Çiftçiyi Topraklandırma Yasası'nın 17. maddesi, nüfus yoğunluğu fazla olan bölgelerde –hazineye, vakıflara ve belediyelere ait toprakların yeterli olmadığı durumlarda– yarıcılar, kiracılar ve ırgatlar tarafından işlenmekte olan 2 bin ya da daha az dönümlük toprağın kamulaştırılmasını olanaklı kılıyordu. Resmi Gazete, S. 6032, 15 Haziran 1945.

¹ 19 Ekim 1939 tarihinde imzalanan Türkiye–İngiltere–Fransa Üçlü İttifak Antlaşması, II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'yi Müttefiklerden yana taraf yapmaktadır. Söz konusu ittifak antlaşması için İsmail SOYSAL; Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, C. 1, Ankara 1983, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 594 – 599.

Ancak Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın yarattığı ortamdaki derinden etkilendi ve bu etkilere bağlı olarak çeşitli sorunlar yaşadı. Bu sorunlardan biri, tüm ülkeyi etkisi altına alan "kıtlık"tı. Türkiye'nin savaş dışı olmasına karşın, her an savaşa girme olasılığını göz önünde bulundurmaya zorunda olması, savaş yılları boyunca geniş bir orduyu beslemesi sonucunu beraberinde getirdi³. Bu da ciddi bir işgücü açığının ortaya çıkmasına yol açtı. Özellikle tarım kesiminde kendini hissettiren bu işgücü açığı⁴, tarımsal üretimin düşmesinin⁵ ve böylece kıtlık ortamının doğup yerleşmesinin temel nedeniydi. Bu arada belirtmek gerekir ki kıtlık ortamının doğup yerleşmesi üzerinde, tüm dünyayı saran savaş nedeniyle sürekli düşen dışalım⁶ da derinleştirici etki yapıyordu... Türkiye'nin savaş dışı olmasına karşın, her an savaşa girme olasılığını göz önünde bulundurmaya zorunda olması, yalnızca işgücü miktarı üzerinde etkili değildi. Bu olasılık, Türkiye'nin savunma harcamalarını çarpıcı bir biçimde yükseltiyor, yükselen

² Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın sonuna yaklaşırken, Almanya ve Japonya'ya 23 Şubat 1945 tarihinde savaş ilan etmişti. Bu savaş ilanı, sembolik niteliklidir ve Türkiye'nin BM'nin (Birleşmiş Milletler) kurucu üyeleri arasına katılabileceğini göstermektedir. Rifat UÇAROL; **Siyasi Tarih (1789 – 1999)**, İstanbul 2000, Filiz Kitabevi, s. 654, Selim DERİNGİL; **Denge Oyunu**, İstanbul 1994, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 250 ve Edward WEISBAND; **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası**, C. 3, Çev. M. Ali KAYABAL, İstanbul 2000, Cumhuriyet Yayınları, s. 107 – 110.

³ Türkiye'nin silah altında bulundurduğu asker sayısı 1943 yılı ortalarında 1 milyon 300 bine kadar ulaşmıştı. Bu rakam, o dönemde silah altına alınabilecek yükümlülerin yüzde 65'inin göreve çağırıldığına işaret etmektedir. Güngör CEBECİOĞLU; **"İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri"**, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri: İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20 – 22 Ekim 1987, İstanbul)**, C. 1, Ankara 1998, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, s. 359 – 360. Ayrıca bkz. Mete TUNÇAY; **"İkinci Dünya Savaşı'nın Başlarında (1939 – 1941) Türk Ordusu"**, **Tarih ve Toplum**, S. 35, Kasım 1986, s. 34 – 41.

⁴ Tarım kesiminde ortaya çıkan işgücü açığı, ekili alan miktarının azalmasıyla kendini hissettiriyordu: Türkiye'de 1940 yılında 8,2 milyon hektar olan ekili alan miktarı, 1943 yılında 6,6 milyon hektar, 1944 yılında 7,0 milyon hektar ve 1945 yılında da 6,9 milyon hektar olarak kaydedilmişti. **İstatistik Göstergeler (1923 – 1995)**, Ankara 1996, TC Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s. 102.

⁵ Örneğin 1940 yılında 4,1 milyon olan buğday üretimi, 1945 yılında 2,2 milyon ton; 2,3 milyon ton olan arpa üretimi de 1945 yılında 934 bin tona gerilemişti. a.g.y., a.y.

⁶ II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin dış alımındaki düşüş için a.g.y., s. 260. Türkiye'nin dış alımının düşmesinde, Almanya'dan yaptığı dış alımın neredeyse durma noktasına gelmesinin önemli etkisi vardı. Türkiye'nin Almanya'dan yaptığı dış alım, Türk – Alman Ticaret Antlaşması'nın süresinin uzatılmaması nedeniyle ciddi biçimde azalmıştı. Cemil KOÇAK; **Türk – Alman İlişkileri (1923 – 1939)**, Ankara 1991, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 225 – 226.

savunma harcamaları da bütçe açıklarının artmasına neden oluyordu⁷. Bu noktada hükümetler, artan bütçe açıklarını, para sunumunu genişleterek kapatma yoluna gidiyor⁸; böyle olunca da fiyatlar genel düzeyi yükselme eğilimi gösteriyordu⁹. Kısacası, savaş yıllarında görülen kıtlık, “enflasyon”la birleşiyordu... Bu türden bir ortamın geniş kitlelere büyük sıkıntılar getirdiği açıktı. Ancak aynı derecede açık olan bir başka nokta, bu ortamın, içinde “eşsiz” fırsatlar barındırdığıydı. Kimileri de bu fırsatları değerlendiriyor; “vurgunculuk”, kıtlık ve enflasyonla birlikte, II. Dünya Savaşı dönemi Türkiye'sine temel karakterini veriyordu¹⁰...

Türkiye’de, savaş dönemi hükümetlerinin temel amacı – dış politikayı, daha çok, İnönü’nün yönlendirdiği düşünülürse – bütünüyle bu üç sorunun çözümüne yönelik olarak biçimlenmekteydi. Savaş döneminin ilk hükümetine başbakanlık yapan Refik Saydam, bu sorunları, katı bir denetimle çözmeyi denedi. Saydam’ın katı denetim yanlısı uygulamalarının temelini Milli

⁷ Bütçe kesin hesaplarına göre, 1938 yılında, Türkiye'nin savunma harcamaları toplamı yaklaşık 102 milyon lira düzeyindeydi. Bu rakam, yaklaşık 311 milyon lira olarak hesaplanan genel bütçe toplamının yüzde 33'ünü oluşturmaktadır. Savunma harcamaları toplamı, 1939 yılında, 178 milyon liraya kadar yükselip, genel bütçe toplamının yüzde 47'sine ulaştı; 1940 yılında da 293 milyon lirayla genel bütçe toplamının yüzde 54'ünü kapladı. Savunma harcamaları toplamı, genel bütçe toplamının, 1941 yılında yüzde 56'sına, 1942 yılında yüzde 55'ine, 1943 yılında yüzde 57'sine, 1944 yılında yüzde 55'ine ve 1945 yılında da yüzde 45'ine denk geliyordu. Savunma harcamalarının çarpıcı bir biçimde yükselmesi, bu dönemde görülen bütçe açıklarının temel nedenini oluşturdu. 1938 yılında bütçe açığı, bütçe başlangıç ödeneğinin yüzde 25'ine denk geliyordu. Bu oran 1939 yılında yüzde 50'ye, 1940 yılında da yüzde 103'e kadar çıktı. 1941, 1942 ve 1943 yıllarında da sırasıyla, yüzde 88, yüzde 132, yüzde 112 olarak gerçekleşti. 1944 yılındaysa aynı oran yüzde 14 düzeyindeydi. Ertuğrul BAYDAR; **İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri**, Ankara 1978, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Tablo I ve s. 87'den hesaplanmıştır.

⁸ 1938 yılı sonunda 219 milyon lira olan dolaşımdaki para miktarı, 1944 yılı sonunda 964 milyon liraya kadar çıkmıştı. Ekrem PAKDELİRLİ; **Ekonomimizin 1923'ten 1980'e Sayısal Görünümü**, İstanbul 1991, Milliyet Yayınları, s. 166.

⁹ 1938 yılında 100 olarak kabul edilen TEFE (Toptan Eşya Fiyatları Endeksi) 1943 yılında 590'dı. **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**, İstanbul 1980, Akbank Kültür Yayını, s. 125.

¹⁰ Bu bağlamda Türkiye'nin önde gelen sanayicilerinden Vehbi Koç'un şu sözleri anlamlıdır: “Firma sahibi olduğum 1926 yılından 1939 yılına kadar kendim ve çalışan arkadaşlarımın dürüstlüğü için her yemini edebilirim. 1939'dan 1946'ya kadarsa kuruluş olarak ahlakımız bozuldu, duyduğumuz veya duymadığımız birçok olaylar geçti; tabii bilerek – bilmeyerek, müşterilerimiz karşısında biz de lekelendik.” Vehbi KOÇ; **Hayat Hikayem**, İstanbul 1983, Çeltüt Matbaacılık Sanayi ve Ticaret A.Ş., s. 62.

Korunma Kanunu¹¹ temsil ediyordu. Ancak bu uygulamalar başarısız oldu. Saydam'dan sonra başbakanlığa gelen Şükrü Saraçoğlu'ysa, Saydam'ın katı denetime dayanan politikalarının başarısız olduğu tezinden hareketle¹², katı denetimi gevşetme yanlısı bir tutum takındı. Yüzde 25 Kararı¹³ olarak bilinen uygulama, bu tutumun en açık göstergesiydi. Ancak denetimin gevşemesine karşın, Saraçoğlu Hükümeti de beklenen başarıyı elde edemedi: Ne kıtlık hafifliyor, ne enflasyon düşüyor, ne de vurgunculuğun önü alınabiliyordu. Bu durumda Saraçoğlu, denetimi gevşeten uygulamalarını, Varlık Vergisi¹⁴ ve Toprak Mahsulleri Vergisi¹⁵ gibi iki "olağanüstü" vergiyle tamamlamak zorunda kaldı. Ancak Varlık Vergisi –her ne kadar yoğun olarak azınlıklara

¹¹ Milli Korunma Kanunu, devleti güçlendirmek amacıyla, olağandışı durumlarda kullanılmak üzere, hükümete son derece geniş yetkiler veren bir yasa niteliğindedir. Bu yetkiler, hükümetin, ekonominin tüm alanlarına karışmasına ve tüm alanlarını denetlemesine olanak tanır. Yasada sözü edilen olağandışı durumlarsa genel ya da yarı seferberlik ilanı, devletin bir savaşa girme olasılığı ve Türkiye'yi de ilgilendiren, yabancı devletler arasındaki savaş olarak belirlenmiştir. Yasanın tam metni için **Resmi Gazete**; S. 4417, 26 Ocak 1940.

¹² Saraçoğlu Hükümeti, iş başına gelir gelmez, sert önlemlerin kimilerini yumuşatmaya, kimilerini kaldırmaya, kimilerini de değiştirmeye karar verdiğini açıklamıştı. Hükümet programında belirtildiğine göre, bu değişikliğin temel nedeni Saydam Hükümeti döneminde uygulanan katı denetimin istenen sonucu vermemesiydi. İsmail ARAR; **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri**, C.1, Ankara 1978, T.C. Başbakanlık Yayınları, s. 117 – 118.

¹³ Yüzde 25 Kararı'na göre, önce hububat ürünlerinin fiyatlarına yaklaşık yüzde 50 oranında zam yapıldı, ardından da hububat satışları, belirli koşullar altında, serbest bırakıldı. Buna göre, 50 tona kadar hububat üreten üreticilerden ürününün yüzde 25'i, 100 tona kadar hububat üreten üreticilerden ürününün yüzde 35'i ve 100 tondan fazla hububat üreten üreticiden de ürünün yüzde 50'si, değeri peşin ödenerek, devlet tarafından satın alınacak ve üreticiler geriye kalan ürünlerini, işesi hükümetçe yapılacak kentler dışında, özgür olarak satabileceklerdi. Yasanın tam metni için **Resmi Gazete**; S. 5160, 12 Temmuz 1942 ve **Resmi Gazete**; S. 5167, 25 Temmuz 1942.

¹⁴ 12 Kasım 1942 tarihinde yürürlüğe giren ve 15 Mart 1944 tarihine kadar yürürlükte kalan Varlık Vergisi, gerçek ya da tüzel, servet ve kazanç sahiplerinin, servetleri ve olağanüstü kazançları üzerinden alınan, bir kereye özgü bir yükümlülük olarak tanımlanabilir. Yasanın tam metni için **Resmi Gazete**; S. 5255, 12 Kasım 1942.

¹⁵ 26 Nisan 1944 tarihinde yürürlüğe giren Toprak Mahsulleri Vergisi, tarımsal üretim üzerine yüzde 10 oranında tah edilen bir vergidir. Vergi, hububat ve bazı bakliyat türlerinde ürün karşılığı, sanayi bitkilerindeyse nakit karşılığı ödenmektedir. Vergi miktarının saptanmasında, yükümlünün beyanı hareket noktası olarak alınmaktadır. Yasanın tam metni için **Resmi Gazete**; S. 5693, 28 Nisan 1944.

uygulanmış olsa da¹⁶ – genel olarak burjuvazinin, Toprak Mahsulleri Vergisi de büyük toprak sahiplerinin şiddetli tepkisini çekti. Böyle olunca da, geniş halk yığınlarının hoşnutsuzluğuna çözüm üretmek isteyen hükümetler, bu hoşnutsuzluğu gidermek isterken, burjuvaziyle büyük toprak sahipleri gibi iki önemli toplumsal kesimin hoşnutsuzluğuna yol açmış oldular; üstelik geniş halk yığınlarının hoşnutsuzluğunu gidermeyi de başaramadılar¹⁷.

Bu hoşnutsuzluk, II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’de hızla yükselecek toplumsal muhalefetin öğelerini ve hedefini belirledi: Muhalefetin öğeleri, geniş halk yığınları, burjuvazi ve büyük toprak sahipleri; hedefiyse dönemin tek partisi CHP’ydi¹⁸... Çok partili siyasal yaşamın önü açılınca, muhalefetin, DP çatısı altında örgütlenmesi fazla uzun sürmedi¹⁹. DP, 7 Ocak 1946 tarihinde, 85 maddelik bir parti programıyla, güçlü²⁰ bir iktidar alternatifi olarak siyasal yaşamdaki yerini aldı.

¹⁶ Rıdvan AKAR; **Aşkale Yolcuları: Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları**, İstanbul 2000, Belge Yayınları, s. 87 – 92. Bu konuda ayrıca bkz. Faik ÖKTE; **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul 1951, Nebioğlu Yayınları.

¹⁷ II. Dünya Savaşı hükümetlerinin ekonomik sorunlar karşısındaki genel yaklaşımları ve uygulamaları için Korkut BORATAV; **Türkiye’de Devletçilik**, Ankara 1982, Savaş Yayınları, s. 221 – 222.

¹⁸ Bu konuda bkz. Kemal H. KARPAT; **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul 1996, Afa Yayınları, s. 145 – 146 ve 239 – 241 ve Hakkı UYAR; **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul 1999, Boyut Kitapları, s. 86.

¹⁹ DP’yi doğuran koşullar için Taner TİMUR; **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İstanbul 1994, İletişim Yayınları, s. 18 – 23 ve Cem EROĞUL; **Demokrat Parti**, Ankara 1998, İmge Kitabevi, s. 85 – 87. Ayrıca bkz. Samet AĞAOĞLU; **Demokrat Parti’nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri**, 1972 İstanbul, Baha Matbaası.

²⁰ DP’nin gücü, ilk kez, 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan genel seçimlerde sınandı. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez tek dereceli olarak, açık oy – gizli sayım ilkesine göre yapılan ve içine “fesat” karıştığına ilişkin geniş bir görüş birliği bulunan bu seçimlerde, 465 milletvekilliği için 273 aday gösteren DP, 62 milletvekilliği kazandı. 1946 seçimleriyle ilgili olarak Mahmut GOLOĞLU; **Demokrasiye Geçiş (1946 – 1950)**, İstanbul 1982, Kaynak Yayınları, s. 59 – 85, Celal BAYAR; **Başvekilim Adnan Menderes**, İstanbul 1969, Baha Matbaası, s. 62, Metin TOKER; **Tek Partiden Çok Partiye (1944 – 1950)**, Ankara 1998, Bilgi Yayınevi, s. 136 – 137 ve Tekin ERER; **Türkiye’de Parti Kavgaaları**, İstanbul 1963, [yayınevi yok], s. 158 – 164. DP’nin asıl gücü ise 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlerde görüldü: Geçerli oyların yüzde 55’ini toplayan DP’nin, 487 üyeli TBMM’de (Türkiye Büyük Millet Meclisi) 415 sandalye elde ettiği anlaşılıyor, “eski muhalefet”in, “yeni iktidar”ın gücü TBMM’ye yüzde 85 olarak yansiyordu. İlgili seçim sonuçları için **Cumhuriyetten Günümüze Milletvekili Seçimleri (1923 – 2002)**, Ankara 2002, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s. 7.

1.2. DP Muhalefedinin Devletçilik Yaklaşımı

DP muhalefedinin ilk ve en açık belgesi olan parti programında “devletçilik” ilkesiyle ilgili çeşitli görüşlere yer verilmişti. Örneğin, programın *Genel İlkeler* başlıklı bölümünde, CHP’nin, dönemin anayasasında da yer alan, altı temel ilkesinden* söz ediliyor; DP’nin de bu ilkeleri benimsediğinin altı çiziliyordu. Bu kapsamda devletçilik, “devletin, doğrudan doğruya ekonomik eylemlere girişmesi ve düzenleme, özendirme ya da yardımlarla özel girişimin genel çıkarlara uygun biçimde gelişmesinde sorumluluk alması” olarak tanımlanmıştı²¹.

Programın *Hükümet İşleri* başlıklı bölümünün sanayi kesimine ayrılan kısmındaysa, ekonomik yaşamda özel sermaye ve girişimin asıl unsur olduğuna dikkat çekiliyor; özgürlük ve güven içinde çalışabilmesi için, özel sermaye ve girişime, uygun ortamın yaratılması gerektiği üzerinde duruluyordu. Programda, ilgi alanlarının sınırları açık bir biçimde belirlenmek koşuluyla, özel girişimle devlet girişimlerinin uyum içinde çalışmalarının olanaklı ve yararlı olduğuna inanıldığı da dile getirilmekteydi. Devlet girişimlerinin sınırlarıysa özel girişimin gücünün yetmediği ya da kârsız bulduğu alanlar, yurt savunmasına yönelik alanlar, ana sanayi ve enerji sanayisi kuruluşları, demiryolu, liman ve benzeri işlerle genel çıkarlar bakımından devletin elinde bulunmasında daha fazla yarar olduğu düşünülen büyük maden ve orman işletmeleri olarak belirlenmişti. Bu arada, devletin girişeceği ekonomik işlerde, kâr amacından çok, ulusal ekonominin gelişmesi ve halkın gereksinimlerinin karşılanması amacının gözetileceğinin altı çizilmekteydi. Ayrıca devlet tarafından kurulup, özel girişim elinde daha kârlı işleyebileceği anlaşılan işletmelerin, özel girişime devredilmesinin yerinde olacağı görüşüne de yer veriliyordu²². Programın ticaretle ilgili bölümünde de, piyasalarda güven ve kararlılığın sağlanmasının

* 1927 yılında cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik ve laiklik CHP’nin dört temel ilkesi olarak benimsenmiş, 1935 yılındaysa bu dört ilkeye devletçilikle devrimcilik de eklenmiş ve bu ilkeler, 5 Şubat 1937 tarihinde 1924 Anayasası’nda yapılan bir değişiklikle diğer dört ilkeyle birlikte Türkiye Cumhuriyeti’nin temel nitelikleri olarak kabul edilmiştir.

²¹ Altı temel ilkenin DP programındaki tanımları ve özellikle DP’nin devletçilik tanımı için

Demokrat Parti: Tüzük ve Program, Ankara 1946, [yayınevi yok], s. 5 – 6.

²² Programın sanayiyle ilgili bölümü için a.g.y., s. 13 – 16.

gerekliliği ve açık bir zorunluluk bulunmadığı sürece, devletin piyasalara karışmaması gerektiği vurgulanmıştı²³.

Bu veriler çerçevesinde, DP'nin parti programının, devletçiliği bir ilke olarak içermekle birlikte, o günün Türkiye'sinde mevcut olan devletçi yorum ve uygulamalara, bir diğer deyişle CHP'nin devletçilik yaklaşımına, pek de sıcak bakmayan bir anlayışı yansıttığını söylemek çok da yanlış olmayacaktır. Bu noktada CHP'nin devletçilik yaklaşımına –ya da yaklaşımlarına– kısaca değinmekte yarar vardır.

1.3. CHP'nin Devletçilik Yaklaşımları

Türkiye, 1930'lu yılların başında köklü bir ekonomi politikası değişikliğine sahne olmuştu. "Liberal" ekonomi politikasından²⁴ "devletçi" ekonomi politikasına geçiş olarak açıklanabilecek bu değişiklik*, ideolojik kaynaklı değildi**; döneme özgü iç ve dış nesnel koşulların üzerinde

²³ Programın ticaretle ilgili bölümü için a.g.y., s. 16.

²⁴ Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923 – 1929 yılları arasını kapsayan bu döneminin, ekonomi kuramı açısından tam anlamıyla liberal bir dönem olmadığını belirtmek gerekir. Bu dönemde devlet, devlet işletmeciliğini sınırlı tutmaya çalışsa da, ekonomik yaşamın içinde yer almıştır. Korkut BORATAV; a.g.e., s. 3. Örneğin 1925 yılında Türkiye Sınai ve Maadin Bankası'nın kuruluşu bu çerçevede değerlendirilmekte ve bu bankanın kuruluşu, kamu kesiminin özel kesime kaynak aktarmasının en önemli düzenlemelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Yakup KEPENEK; "Türkiye'nin Sanayileşme Süreçleri", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 7, s. 1763. Bu kapsamda değerlendirilebilecek bir başka örnek de 1927 yılında çıkartılan Teşvik-i Sanayi Kanunu'dur. Bu yasa, 1913 yılında çıkartılan aynı adlı yasanın kapsamını genişleterek, özel sanayi kuruluşlarını özendirme amaçlamaktadır. Söz konusu yasanın içeriğiyle ilgili olarak Tunç TAYANÇ; Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl, İstanbul 1973, Milliyet Yayınları, s. 58 – 59. Bu dönemde, devletin ekonomik yaşamın içinde olduğuna ilişkin örnekler çoğaltılabilir: Demiryollarının ve tütün rejisinin devletleştirilmesi, Türk limanları arasında deniz ulaşımı yapma hakkının yabancı sermayeye yasaklanması gibi. Ancak devletin bu gibi uygulamalarının, ekonomiye doğrudan karışma olmaktan çok, temel kamu hizmetlerinin yürütülmesini sağlamaya dönük faaliyetler niteliği taşıdığını da belirtmek gerekir. İzzettin ÖNDER; "Kapitalist İlişkiler Bağlamında ve Türkiye'de Devletin Yeri ve İşlevi", Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar içinde, Ahmet H. KÖSE, Fikret ŞENSES ve Erinc YELDAN (Der.), İstanbul 2003, İletişim Yayınları, s. 263.

* Türkiye'de devletçiliğe geçiş, ekonomik model değişikliğini ifade etmez. Devletçiliğe geçilmesiyle birlikte değişen, kapitalist gelişme modelinin "özne"si olmuştur. Bu özne, devletçilik öncesi dönemde "özel girişim" olarak karşımıza çıkar; devletçi uygulamaların gündeme geldiği dönemdeyse bu öznenin yerini "devlet"e bıraktığı görülür.

** Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki devletçilik ilkesine ideolojik bir çerçeve çizme yönünde çabalar da ilgili dönemde gündeme gelmiştir. Örneğin *Kadro* dergisi etrafında yapılan yayın, söz konusu çabanın önemli bir göstergesi niteliğindedir. Ancak kanımızca, söz konusu süreçte, uygulama ideolojisi değil, ideoloji uygulamayı izlemiştir.

gelişmişti²⁵. Özüyse – özel kesimin varlığını yadsımamakla birlikte –, devletin, ekonomik yaşam içinde, düzenleyici ve denetleyici bir unsur olarak yer almasının yanı sıra, yatırımcı, üretici ve pazarlayıcı olarak da faaliyette bulunmasına dayanıyordu.

Söz konusu edilen bu değişikliğin ilk işareti, 12 Şubat 1929 tarihinde dönemin başbakanı İnönü'den geldi. İnönü, Yerli Malları Haftası'nın açılışı nedeniyle yaptığı bir konuşmada, devletin ekonomik yaşamın içinde yer alması gerektiğine ilişkin görüşlerini şu tümcelerle ifade ediyordu: "Hükümet teşkilatının ve milli teşekküllerin, iktisadın her sahasında müdahaleleri zaruri görünüyor. ... biz hükümetin, memleket iktisadiyatına, her sahada yardımcı müdahalesi ve teşkilatıyla vazife ifa etmesi lazım geldiği esasını takip ediyoruz."²⁶

İnönü, bu konuşmasından yaklaşık bir buçuk yıl sonra, görüşlerini daha açık bir biçimde ortaya koydu ve 30 Ağustos 1930 tarihinde, demiryolunun Sivas'a ulaşması dolayısıyla yaptığı konuşmada, "... liberalizm nazariyatı, bütün bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevk eden, bu memleketin ihtiyacı ve bu memleketin fitri temayülüdür. ... Devletçilikten büsbütün vazgeçip, her nimeti

²⁵ Bu koşullardan biri, 1923 – 1929 döneminde Osmanlı Devleti'nden devralınan sanayinin nicel boyutlarının ve yapısal özelliklerinin korunması, bir diğer deyişle bu dönemin anlamlı bir sanayileşme sürecini içermemesiyle ilgilidir. Korkut BORATAV; **Türkiye İktisat Tarihi (1908 – 1985)**, İstanbul 1998, Gerçek Yayınevi, s. 40. Bir diğeryise iç ve dış koşulların etkisiyle Türkiye'nin genel bir durgunluk içine girmesiyle açıklanabilir. Gülten KAZGAN; **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul 2002, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 64 ve İlhan TEKELİ ve Selim İLKİN; **1929 Dünya Buhuramında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Ankara 1983, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, s. 78 – 91. Ayrıca ilk taksitinin ödemesi yaklaşan Osmanlı dış borçlarının yarattığı para ve kambyo bunalımı da söz konusu koşullar arasında sayılabilir. Korkut BORATAV; a.g.e., s. 36 – 37. Bu arada altını çizerek belirtmek gerekir ki gelişmiş kapitalist ekonomileri derinden etkileyen 1929 Büyük Bunalımı sonrasında, devletin ekonomide etkin rol alması düşüncesi, tüm Batı dünyasında etkili olmuş ve uygulama da bu yönde gelişmiştir. John Kenneth GALBRAITH; **A History of Economics**, Londra 1991, Penguin Boks, s. 232 – 235. Bu durum da Türkiye'de devletçiliğe geçişin önemli koşullarından biridir.

²⁶ **İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları (1920 – 1933)**, Ankara 1933, Ankara Başvekalet Matbaası, s. 280 – 281.

sermayedarların faaliyetinden beklemeğe sevk etmek, bu memleketin anlayacağı bir şey midir²⁷” sözlerine yer verdi.

Devletçilik olgusu, 1930 yılının Ekim ayındaysa daha da güçlü bir biçimde Türkiye'nin gündemine oturdu. 2 Ekim 1930 tarihinde, yeni hükümet programının görüşülmesi sırasında İnönü, devletçilikle aynı anlamda kullanılan “milli iktisat yolu”nun nasıl seçildiğini “...Biz bu meseleyi tetkik ederken ve programımızı tayin ederken, onun hilafı olan mülahazalardan kaçınmış, onları dinlemekten korkmuş ve tahlil etmemiş adamlar değiliz. Tahkik etmişiz, tahlil etmişiz, hangisinin kârı daha çoktur düşünmüşüz; ondan sonra, milli iktisat yolunu takip ediyoruz²⁸” sözleriyle anlattı. Aynı görüşmeler sırasında, dönemin ekonomi bakanı Mustafa Şeref Özkan da devletçiliği, “memleket dahilindeki iktisadi menfaatler, kendi kendine ve alabildiğine anarşik surette faaliyet ve harekette bulunmayacaklardır. Onlar, yüksek bir ahenk ve muvazeneyi temin etmek için, bir noktaya doğru sevk ve tevcih edileceklerdir. Fakat ... devletin faaliyeti ferdin faaliyeti yerine kaim olmayacak[tır]²⁹” diye tanımladı.

Ancak bu türden açıklamaların en kesin olanı Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'den geldi; Mustafa Kemal, 27 Ocak 1931 tarihinde, CHP'nin* İzmir İl Kongresi'nde yaptığı konuşmada, CHP'nin devletçi olduğunu açıkça belirtti:

“... Fırkamızın takip ettiği program, bir istikametten tamamıyla demokratik, halkçı bir program olmakla beraber iktisadi nokta-i nazardan devletçidir. ... Halkımız tab'an devletçidir ki her türlü ihtiyacı devletten talep etmek için kendisinde bir hak görüyor. Bu itibarla milletimizin tabayii ile fırkamızın programında tamamıyla bir mutabakat vardır. Bu istikametten yürüyeceğiz. Ve muvaffak olacağımızda şüphe yoktur.³⁰”

²⁷ a.g.e., s. 314 – 315.

²⁸ Bilsay KURUÇ; **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, C. 1, Ankara 1998, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 121.

²⁹ a.g.e., s. 118.

* 9 Eylül 1923 tarihinde “Halk Fırkası” adıyla kurulan parti, 10 Kasım 1924 tarihinde adını “Cumhuriyet Halk Fırkası”, 1935 yılındaki kurultayda da “Cumhuriyet Halk Partisi” olarak değiştirmiştir. Ancak metinde bütünlüğü sağlamak adına, tüm zamanlar için, partinin adı “Cumhuriyet Halk Partisi” (CHP) olarak anılmıştır.

³⁰ Söz konusu konuşmanın tamamı için **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. 2, Ankara 1997, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 294 – 295.

Mustafa Kemal'in yukarıda aktarılan konuşmasıyla "fiilen" CHP'nin parti programına giren devletçilik, çok geçmeden, "resmi" olarak da parti programındaki yerini aldı ve 1931 yılındaki III. CHP Kurultayı'nda, partinin temel ilkeleri arasına devletçilik de kaydedildi. Devletçilik, bu kurultayda benimsenen parti programında şöyle tanımlanmıştı:

"Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde, milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde, bilhassa iktisadi sahada, devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdır.³¹"

1935 yılındaki IV. CHP Kurultayı'ndaysa parti programı değiştirilerek, devletçiliğin yeniden tanımlandığı ve bir önceki tanıma göre biraz sertleştirildiği görüldü:

"Özel kınav [faaliyet] ve çalışma esas olmakla beraber, imkan olduğu kadar az zaman içinde, ulusumuzu genliğe ve yurdu bayındırlığa erdirmek için, genel ve yüksek asıgların [çıkarların] gerektirdiği işlerde, hele ekonomik alanda, devleti fiilî [fiili] surette ilgilendirmek başlıca esaslarımızdır. Devletin ekonomi işleri ile ilgisi fiilî [fiili] surette yapıcılık olduğu kadar, özel girişimlere ön vermek ve yapılmakta olan işleri düzenlemek ve kontrol da etmektir. Devletin fiilî [fiili] olarak, hangi ekonomik işleri yapacağına belirtilmesi, ulusun genel ve yüksek asıglarına [çıkarlarına] bağılıdır. Bu lüzum üzere, devletin, fiilî [fiili] olarak, kendi yapmağa karar verdiği iş, eğer, özel girişit [girişim] elinde bulunuyorsa, onun alınması her defasında özgü bir kanun çıkarmağa bağılıdır. Bu kanunda, özel girişitin [girişimin] uğrayacağı zararın, devlet tarafından ödem [tazmin] şekli gösterilecektir. Bu zarar oranlanırken [ön görölürken], gelecekteki kazanç ihtimalleri hesaba katılmaz.³²"

1939 yılında yapılan V. CHP Kurultayı'nda hazırlanan parti programında devletçiliğin tanımıyla ilgili herhangi bir değişikliğe gidilmedi³³. 1943 yılında yapılan VI. CHP Kurultayı'nda benimsenen parti programındaysa devletçilik,

"Az zaman içinde Türk milletini ileri medeniyet seviyesinde, kudretli ve geçim şartları yükselmiş bir dereceye erdirmek ve Türk vatanını her

³¹ C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, Ankara 1931, TBMM Matbaası, s. 11 – 12.

³² C.H.P. Programı, Ankara 1935, Ulus Basımevi, s. 9 – 11.

³³ C.H.P. Programı, Ankara 1939, Ulus Basımevi, s. 7.

bakımdan mamur bir hale getirmek partinin esas vazifelerindedir. Parti, bunun için, vatanda fertlerin ve hükmi şahısların bütün vasıta ve çalışmalarından ve devletin bütün kuvvetlerinden aynı zamanda istifade etmeyi lüzumlu görür. Partimizin devletçiliği bu ihtiyaçtan doğmuştur.

Parti, şahısların, bugün, hiç veya kafi derecede yapamadığı işleri devlet eli veya sermayesiyle yapmaya çalışır. Devletin hususi teşebbüsleri teşvik ve bunları tanzim ve murakabe etmesi tabiidir.

Devletçiliğimiz, açık veya kapalı olarak hiçbir hususî menfaate vasıta kılınmaz.

Devletçiliğimiz, millet menfaatinin zaruri kılmadığı hiçbir şekilde hususî menfaatlerle mücadele etmez.

Devletin hangi işleri kendisinin yapacağını takdiri yukarıdaki esaslara göre, milletin yüksek menfaatlerinin icabına bağlıdır³⁴

diye tanımlanarak biraz yumuşatıldı.

2. VII. CHP KURULTAYI

2.1. VII. CHP Kurultayı'na İlişkin Genel Bilgiler

63 ilden 782 delegeyle³⁵ toplanan VII. CHP Kurultayı, büyük ölçüde, çok partili siyasal yaşama geçişle birlikte doğan siyasal rekabet ortamının etkisi altında çalışmış bir kurultaydı: CHP “şimdi” iktidardaydı ama “gelecek” söz konusu olduğunda, “yalnızca” herhangi bir iktidar alternatifi durumundaydı... VII. CHP Kurultayı'nda Genel Başkan Vekili seçilen Hilmi Uran bu durumu, anılarında

“Tek parti zamanlarında toplanan kurultayların sakin ve durgun havası yerine yedinci kurultayın havası her gün için pek asabi ve pek elektrikliydi. Her delege, muhalefet çevrelerinin mütemadiyen döküp saçtığı eksikliklerden, partinin ve parti hükümetinin biran önce silkinip kurtulmasını istiyor, partiyi tenkit ediyor, hükümeti tenkit ediyor; onları daha hareketli, daha canlı ve daha becerikli görmek için yırtınıyordu³⁶”

sözleriyle dile getirmektedir. Bu durumun, kurultayın tüm çalışmalarını derinden etkilediği, kurultayda CHP'nin ciddi bir özleştirisinin yapıldığı ve bu özleştiriri sonrasında da, çok partili siyasal yaşamın rekabet ortamının

³⁴ C.H.P. Programı, Ankara 1943, Zerbamat Basımevi, s. 5.

³⁵ C.H.P. Yedinci Kurultay Tutanağı, Ankara 1948, Ulus Basımevi, s. 3 – 12.

³⁶ Hilmi URAN; *İlâtrıralarım*, Ankara 1959, Ayyıldız Matbaası, s. 481.

gereklerine göre CHP'yi yeniden konumlandırmak biçiminde ifade edilebilecek, önemli bir amacın biçimlendiği görülmektedir³⁷.

CHP'nin özelleştirisi yapılırken üzerinde durulan temel noktalardan biri, halkın CHP'ye karşı duyduğu hoşnutsuzlukla ilgili olmuştur. Delegelerin pek çoğu, "parti işleri" görüşülürken yapmış oldukları konuşmalarda bu konuya dikkat çekmiş; halkın CHP'den soğuduğunu, CHP'ye küstüğünü, "İstiklal Harbi'nde 18 milyon vatandaşı arkasından götüren" CHP'nin, halkın sevgisini yavaş yavaş kaybettiğini ve halk arasında hiç de övünülecek bir durumda olmadığını belirtmişlerdir³⁸. Delegelere göre, bunun en açık kanıtı, halkın, yeni kurulan muhalefet partisi DP'ye gösterdiği yoğun ilgidir³⁹.

CHP'nin özelleştirisi yapılırken, delegelerin dikkat çektiği bir başka nokta da, CHP'nin propaganda alanında yetersiz kaldığı çevresinde biçimlenmiştir. Delegeler, partinin gazetesi ve sözcüleri olmadığından, siyasal rekabet içinde etkisiz kaldığından, propaganda işlerinin ilkel sayılabilecek bir sistemle işlediğinden ve aslında partinin bir propaganda örgütü bile olmadığından yakınmışlardır⁴⁰. Bu bağlamda, sorulan "... sükût ikrardan gelir, ... biz neden korkuyoruz⁴¹" sorusu oldukça anlamlıdır.

CHP'nin özelleştirisi yapılırken, delegeler, CHP'nin örgütlenme biçimini de ele almışlardır. Delegeler, partinin, merkezden verilen emirlerle, yukarıdan

³⁷ Mahmut Goloğlu, VII. CHP Kurultayı'nın CHP'nin "tek partili cumhuriyet ve milli şef dönemi zihniyeti"nden ayrılıp, "çok partili cumhuriyet"e ayak uydurma çabasını temsil ettiğini kaydetmektedir. Mahmut GOLOĞLU; a.g.e., s. 189. Tarık Zafer Tunaya da aynı görüştedir: "[Bu kurultay] bünyevi bir değişme safhasıdır. Bu kongreyle [VII. CHP Kurultayı] tek partililikten demokratik bir unsur haline gelme teşebbüsüne hukuken girişilmiştir. Parti, çok partili rejime intibak kararını vermiştir. Bu bakımdan kurultay bir dönüm safhasıdır." Tarık Zafer TUNAYA; a.g.e., s. 575.

³⁸ C.H.P. Yedinci ..., a.g.y., s. 85, 104, 121 ve 131.

³⁹ a.g.y., s. 121 ve 124. Ender de olsa tersi görüşte olanlar da vardır: "Bu parti [Serbest Cumhuriyet Fırkası] kurulduğu zaman ilk defa bir bomba gibi açılmıştı. Sonra çabuk söndü, halk doğru yolu gördü. Şimdi yeni parti de bomba gibi açıldı. ... ilk açılışta 66 milletvekili çıkartan bu parti, ... önümüzdeki seçimde 20 milletvekili dahi çıkartamayacaktır. Çünkü partimiz bütün hayatı müddetince göstermiştir ki cihanda bulunan siyasi partilerin hepsinin fevkinde olarak, memleket hesabına işler başarmıştır. Çünkü bu parti yalnız bizim değil, cihanın; yalnız asrın değil, tarihin en büyük adamı Atatürk tarafından kurulmuştur." a.g.y., s. 130 - 131.

⁴⁰ a.g.y., s. 86, 88 - 89, 115, 117, 122, 124, 157, 178 ve 191.

⁴¹ a.g.y., s. 94.

aşağıya doğru yönetildiğini öne sürmüş ve bu durumu şiddetle eleştirmişlerdir. Bu eleştirileri yapan delegeler, parti örgütünün asıl unsurunun “ocak” olduğunu vurgulamakta ve ocağa yeterli değerin verilmediğinin altını çizmektedirler⁴².

Delegelerin eleştirilerine konu ettikleri bir başka nokta da parti ilke ve politikalarındaki tutarsızlıklardır. Delegeler, partinin çeşitli konulardaki ilke ve politikalarının sürekli değiştiğini vurgulamakta ve “biz bu vaziyette, halka ne söyleyeceğimizi şaşırıyoruz. Bizim muayyen prensiplerimiz olur, onu tatbik ederiz, muvaffak olamazsak hükümeti bırakırız⁴³” demektedirler. Bu görüşte olan delegelere göre, söz konusu tutarsızlıklar, CHP'nin en büyük zaafıdır⁴⁴...

Bu durumda, delegelerin, çok partili siyasal yaşamın rekabet ortamı içinde, CHP'nin yeterli varlık gösteremediğini, dolayısıyla halkın CHP'den hoşnut olmadığını savundukları, kolaylıkla, söylenebilir. Delegelere göre, bunun nedenleri, ağırlıklı olarak, propaganda alanındaki yetersizlikten, örgütlenmenin yukarıdan aşağıya doğru olmasından ve parti ilke ve politikalarındaki tutarsızlıklardan kaynaklanmaktadır.

Delegeler, CHP'nin özeleştirisini yaparken, CHP'nin “tarihi bir vazife”yle karşı karşıya olduğuna da işaret etmişlerdir: “Hem hasım çıkaracağım, hem hasmı terbiye edeceğim. Bu bizim partimize tarihi bir vazife olarak düşmüştür. Yeryüzündeki hiçbir parti bu kadar ağır bir vazifeye karşılaşmamıştır⁴⁵” sözleri bu durumun bir ifadesidir. Ancak delegeler, tüm sorunlara ve “görevin ağırlığı”na karşın umutsuz değillerdir: ““Tek partili sistemden, çok partili rejime geçtik” sözü ve düşüncesi hiçbir realite ifade etmez. İşin doğrusu şudur ki sadece, parti hayatına, hakiki partiler hayatına giriştik. DP kadar, CHP de kendini kurmak, programını yapmak, teşkilatını başarmak yolundadır.⁴⁶”

Kurultayda, bu anlamdaki en önemli adımların, yeni tüzük ve parti programının hazırlanması sırasında atıldığı söylenebilir: Yeni tüzük, “CHP'nin çok partili siyasal yaşam ve yeni demokrasi koşullarına daha iyi yanıt

⁴² a.g.y., s. 89, 93, 113, 125 – 128.

⁴³ a.g.y., s. 107.

⁴⁴ a.g.y., s. 98 – 107.

⁴⁵ a.g.y., s. 148.

⁴⁶ a.g.y., s. 98.

verebilecek bir biçimde kurulmasını, örgütlenmesini ve çalışmasını sağlamak⁴⁷ amacıyla hazırlanmış ve parti içi demokratikleşmeye yönelim olarak nitelenebilecek unsurları da içermiştir⁴⁸. Yeni parti programı da benzer bir amaca hizmet etmiş; CHP, “açılan yeni devrin politik, ekonomik, sosyal çeşitli mülâhaza ve ihtiyaçlarına, halk yığınlarının müşahhas taleplerine uygun sarıh esaslar ve tasavvurlar ihtiva eden⁴⁹” yeni bir parti programı hazırlamanın temel görevi olduğundan hareketle, parti programını, mevcut koşullara uygun duruma getirmeye çalışmıştır. Bu kurultayda benimsenen yeni tüzük ve parti programı, CHP’nin, çok partili siyasal yaşamın rekabet ortamı içinde, kendini yeniden konumlandırmak anlamında çaba harcadığını kanıtlar niteliktedir.

2.2. VII. CHP Kurultayı’nda Devletçilik Tartışmaları

CHP’nin, çok partili siyasal yaşamın rekabet ortamı içinde, kendini yeniden konumlandırmak bağlamında harcadığı çaba, parti programı tasarısının devletçilikle ilgili maddelerinin tartışılması sırasında da açık bir biçimde kendini hissettirmiştir... Program Komisyonu tarafından hazırlanan parti programı tasarısında, devletçilik, sekiz farklı madde (Md. 7–14) içinde ele alınmıştır. Bu maddelerin yedisi (Md. 7–13) herhangi bir değişikliğe uğramadan, bir maddedeysen (Md. 14*) –ki bu madde (Md. 14) çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır – önemsiz sayılabilecek bir değişiklik sonrasında benimsendi. Bu durumda, Program Komisyonu’nun hazırlamış olduğu tasarıdaki devletçiliğe ilişkin tüm maddelerin, olduğu gibi benimsendiğini söylemek hatalı olmayacaktır. Ancak bu, devletçilik konusunda, kurultayda, herhangi bir tartışma yaşanmadığı ve bu bağlamda delegeler arasında genel bir uzlaşma

⁴⁷ a.g.y., s. 222.

⁴⁸ Süleyman GÜNGÖR; *Muhalefette CHP*, Ankara 2004, Alternatif Yayınları, s. 33 – 34. Suna Kili, CHP’yi çok partili siyasal yaşama uygun hale getirmek amacıyla tüzükte yapılan değişikliklerin, CHP’nin “yapı”sında da değişikliğe yol açacak nitelikte olduğunu vurgulamaktadır. Suna KİLİ; *1960 – 1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi’nde Gelişmeler*, İstanbul 1976, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s. 99.

⁴⁹ *C.H.P. Yedinci ...*, a.g.y., s. 382.

* Bu madde “Ekonomi Genel Meclisi”nin oluşturulmasıyla bu meclisin görev ve yetkilerine ilişkindir. Söz konusu meclis, tasarıda “Genel Ekonomi Meclisi” adıyla oluşturulmuş, kurultayda verilen bir önerenin benimsenmesiyle adı “Ekonomi Genel Meclisi”ne dönüştürülmüştür. a.g.y., s. 428 ve *CHP Program ve Tüzüğü*, Ankara 1947, [yayınevi yok], s. 10.

bulunduğu anlamını taşımaz. Tersine, VII. CHP Kurultayı, devletçilik konusunda ciddi tartışmalara sahne olmuştur. Bu büyük ölçüde, delegelerin, CHP'nin temel başarısızlık nedenleri arasında gördükleri –ve yukarıda da değinilen– “parti ilke ve politikalarındaki tutarsızlıklar”ın önemli bir bölümünü, devletçilik ilkesinin yorum ve uygulamaları kapsamında değerlendirmelerinden kaynaklanmaktadır.

Tartışmalar sırasında, bunu, en açık biçimiyle Kütahya Delegeşi Alaettin Tiritöğlü dile getirmiştir. Tiritöğlü, her yeni hükümetin ve her yeni ekonomi bakanının, devletçiliği kendine göre yeniden tanımladığına işaret etmiş ve “bir zamanlar, Cemiyet-i Akvam, mütecavizi senelerce tarif eder, dururdu. Bizde de her yeni gelen ekonomi bakanı, kendi görüşüne göre, devletçiliği tarif ettiği içindir ki memleket iktisadiyatında, bir çok vakalarda vatandaşlara, hakikaten huzursuzluk, emniyetsizlik verecek şekilde neticeler elde etmiş bulunuyoruz⁵⁰” diye konuşmuştur. Bunun tam anlamıyla bir “plansızlık ve sistemsizlik” olduğunu anlatan Tiritöğlü, yurttaşların bu nedenle bir “tereddüt” içinde olduğuna da dikkat çekmiştir⁵¹. Tiritöğlü'nun,

“... CHP'de esas olacak, bütün arkadaşlarca dayanılacak, inanılacak fikirlere ihtiyaç vardır. Biz hangi fikre inanacağız? Bu partiye oy verecek arkadaş, ne için oy verecektir? Vatandaşa ne vaat ediyoruz? Bir parti vatandaşa hitap ettiği zaman, ortaya doktrinini koyduktan sonra, programlarını açıkça izah eder ve ancak öyle iktidara gelir; intihap zamanında, beni seçersen, ‘şunu ve bunu yapacağım’ der. Halbuki [bizde] bir hükümet gelir, programda böyle bir bahis olmayınca, kendi anlayışına göre okuyacağı programda, mevzua temas eder. O hükümet gider, yeni gelen hükümet, tamamıyla onun aksi bir programla meydana çıkar. Böylece, birinin yaptığını, diğeri bu suretle yıkar. Şu halde intihap mücadelesine girdiğimiz zaman, vatandaşa ne diyeceğiz, devletçiliği nasıl izah edeceğiz? Günün birinde her şeyi serbest bırakırız, başka günde de her şeyi kısar, vesika veririz [mi diyeceğiz?]”⁵²

yönündeki sözleriyle CHP'nin, çok partili siyasal yaşamın rekabet ortamı içinde, devletçilik ilkesini önemli bir rekabet konusu olarak algıladığının ve devletçilik ilkesiyle ilgili mevcut yorum ve uygulamaları, kendini siyasal

⁵⁰ C.H.P. Yedinci ... a.g.y., s. 413.

⁵¹ a.g.y., a.y.

⁵² a.g.y., s. 416.

rekabette güçsüz düşüren bir unsur olarak gördüğünün açıkça dile getirilmesi olmuştur: Bir anlamda, CHP'ye göre, devletçilik ilkesiyle ilgili mevcut yorum ve uygulamalar, DP'nin elinde önemli bir "koz" niteliğindedir.

Bu noktada, Tiritoğlu'nun bu görüşlerinin, devletçiliğin tanımının yapıldığı maddenin (Md. 7) tartışılması sırasında, söz alan delegelerin çoğu tarafından paylaşıldığının ve bu nedenle, devletçiliğin açık bir tanımının yapılması yönünde yoğun bir çaba harcandığının altını çizmekte yarar vardır –ki buna aşağıda değinilecektir–.

Kurultayda, devletçilik konusuyla ilgili olarak yapılan tartışmalar temelde devletçiliğin tanımı ve sınırları çevresinde biçimlenmiştir. Bu nedenle, tartışmaların, devletçiliğin tanımını ve sınırlarını belirleyen maddeler (Md. 7–10) gündeme geldiği zaman yoğunlaştığı ifade edilebilir. Yazıda, önce söz konusu maddeler kısaca açıklanacak, ardından da bu maddeler kapsamında yapılan tartışmalar anlatılacaktır.

Program komisyonunun hazırladığı tasarıda, devletçiliği tanımlayan maddenin (Md. 7) ilk bölümünde, Türkiye'de devletçiliğin, ulusal ekonomiyi bir bütün olarak geliştirmek yoluyla ulusun yaşam koşullarını çağın gereklerine uygun ve hatta bundan da üstün bir düzeye ulaştırmak amacından doğduğu belirtiliyordu. İlgili maddenin (Md. 7) ikinci bölümündeysen Türkiye'de devletçiliğin, ulusal ekonominin her kolunu, birbirini tamamlayacak biçimde, ileri teknik araçlarla donatıp, verimi artırmayı ve ulusal sermayenin ülke ekonomisine yararlı alanlarda çalışmasını sağlamayı gerekli gördüğü üzerinde duruluyordu⁵³.

Program Komisyonu'nun hazırladığı tasarıda devletçiliğin sınırlarını çizen maddedeysen (Md. 8) devletin, ulusal ekonomide kamu çıkarlarını – hizmetlerini ve ulusal savunmayı sağlamak üzere, doğrudan doğruya kendi tarafından yapılmasını gerekli gördüğü girişimleri, kurduğu veya kuracağı kuruluşları, üzerine almakla yükümlü olduğu belirtilmişti. İlgili madde (Md. 8), bu işleri, büyük maden işletmeleri, büyük enerji santralleri, ağır sanayi,

⁵³ a.g.y., s. 427–428.

savunma sanayisi ve bayındırlık işleri gibi girişimlerle kamu hizmetlerini ilgilendiren ulaştırma ve iletişim girişimleri olarak sıralamaktaydı⁵⁴.

Bir başka madde kapsamında da (Md. 9), yukarıda anılanlar dışında kalan her türlü ekonomik girişimin özel teşebbüsler eliyle kurulmasının, bu girişimleri devletin özendirmesinin, korumasının ve bu girişimlere gerekli yardımı yapmasının esas tutulacağı belirtilmişti. Bu maddenin (Md. 9) devamında, özel girişimin tam bir güven içinde çalışabilmesi için, hangi işlerin, nerelerde, ne kadar zamanda ve hangi ölçülerde yapılmasının gerekli ve uygun olduğunun, devlet tarafından belirli plan ve programlarla ilan edeceği dile getiriliyordu. İlgili madde (Md. 9), özel girişimin başarmaya olanak bulamadığı veya yeter derecede başaramadığı ya da kazançlı bulmadığı için girişmediği işleri, devletin üzerine alabileceğiyle noktalanmıştı⁵⁵. Ayrı bir madde de (Md. 10) özel girişimle devlet girişimlerinin eşit koşullar içinde çalışmalarını ilkesinin, yasa, tüzük ve kararlarda yer alacağı ifade edilmişti⁵⁶.

***“Sarih Manasıyla Bu Mefhumdan Ne Kastediyoruz?
Devletçiliğin Hududu Şümulü Nedir?”***

Kurultayda devletçilikle ilgili tartışmaların, Çorum Delegatesi Abdülkadir Güney'in, ilgili maddelerde devletçiliğin tanımının da, sınırlarının da açık olmadığını önü sürüp, “... sarih manasıyla bu mefhumdan ne kastediyoruz? Devletçiliğin hududu, şümulü nedir?”⁵⁷ diye sormasıyla başladığı söylenebilir. Devletçiliğe “açık” sınırlar saptanmasını öneren Güney, konuşmasında, devletçiliğin, özel girişime, gerek tekel, gerek müdahale yoluyla engel olmaması gerektiğinin altını çizmiştir⁵⁸.

Güney'in bu önerisi üzerine, Program Komisyonu Sözcüsü, Niğde Milletvekili ve Delegatesi Vehbi Sarıdal, komisyonun, devletçiliği bir ideoloji olarak ele almaktan çok, uygulama açısından ele aldığına değinmiş ve Türkiye'de devletçiliği ortaya çıkaran nedenlerin ilkini, Kurtuluş Savaşı'ndan

⁵⁴ a.g.y., s. 428.

⁵⁵ a.g.y., a.y.

⁵⁶ a.g.y., a.y.

⁵⁷ a.g.y., s. 407.

⁵⁸ a.g.y., a.y.

sonra “harap” durumda bulunan ülkeyi, kısa zamanda “bayındır” hale getirmek amacıyla açıklamıştır. Sarıdal, ikinci neden olarak da özel kesimin elindeki sermaye birikiminin yetersizliğine dikkat çekmiştir⁵⁹. Devletçiliğin tanımının yapıldığı maddede (Md. 7), yalnızca, bu durumun dile getirildiğini belirten Sarıdal, ilgili maddede (Md. 7), devletçiliğe “açık” sınırlar çizilmesi yönündeki öneriye de şöyle karşı çıkmıştır:

“... memleket ilerledikçe ve özel sermaye tedricen tekevvüne başladıkça, işe atılma kuvvet ve kudretini kendinde gördükçe, ortada şöyle bir ifade vaziyeti hasıl oldu: ‘Türk devletinin etatist, devletçilik prensibi ... nerede başlar, nerede biter?’ ... Bu itibarla, Türk özel sermayedarları ve müteşebbisleri, bu müphem vaziyetin önünde biraz durakladılar, güvensiz oldular; hatta şunu da düşündüler: ‘Günün birinde, bir endüstri teşebbüsüne girecek olursak, bu teşebbüs devam ederken, devlet bu teşebbüsün de kendi sahasına girdiğini söyleyerek, teşebbüsü elimizden alabilir mi?’ ... bu vuzuhsuzluğun izalesi lazımdı. ... Bundan sonra Türk devletinin hangi sahada ekonomik teşebbüs edeceği, hangi sahayı özel teşebbüse bırakacağı, 7. maddeyi takiben, diğer maddelerde sırasıyla tasrih edilmiştir. ... 7. madde sadece remizdir.⁶⁰”

Ancak delegelerden Yunus Muammer Alakant’la Tiritioğlu’nun, açıklamalar karşısında yeterince tatmin olmadıkları söylenebilir. Manisa Milletvekili ve Delegatesi Alakant, Türkiye’de devletçiliğin ortaya çıkışıyla ilgili olarak komisyon sözcüsü Sarıdal’la –dolayısıyla komisyonla– hemfikiridir: Türkiye’de devletçilik, ideolojik kaynaklı değil, Türkiye’nin koşullarının bir gereği olarak ortaya çıkmıştır. Ancak Alakant, devletçiliğin tanımı konusunda Sarıdal’ın görüşlerinden –dolayısıyla komisyonun görüşlerinden– ayrılmakta ve devletçiliğin yumuşatılmasını, daha doğrusu, devletçiliğin yumuşatıldığını, devletçiliğin tanımlandığı maddede (Md. 7) de ifade edilmesini istemektedir⁶¹ ...

Alakant konuşmasında, devletçiliğin –özel sermaye ve girişimi asıl unsur olarak kabul etmekle birlikte–, özel sermaye ve girişimin büyük kitleleri ezici özelliklerini bertaraf etmek, ekonomiyi düzenlemek, özel sermaye ve girişimin yapamadığı veya yapmak istemediği işleri yapmak anlamına geldiğini dile getirerek, uygulamada bunun kötüye kullanıldığını da vurgulamıştır:

⁵⁹ a.g.y., s. 408.

⁶⁰ a.g.y., a.y.

⁶¹ a.g.y., s. 409–411.

"... devlet sanayini kurarken, teşebbüslere girişirken, aynı sahada, hususi teşebbüsler dahi aynı işleri yapmak için – bu imkâna maliktir – müracaatlarda bulunmuş oldukları halde, devletin bunları önlemiş olduğu görülmüştür. Ancak bu hal, devletçilik nazariyesiyle kabili telif değildir; bu sistem suiistimal edilmiştir.⁶²"

Sözlerine "bir sosyalist partisi de devletçilik programı hazırlamış olsaydı, bu 7. maddedeki mealden pek uzaklaşmazdı"⁶³ diye devam eden Alakant,

"... Gerçi [izleyen maddelerde] arz ettiğim yumuşaklık kabul edilmiş bulunmaktadır. Fakat sayın sözcünün de kabul ettiği gibi, bu 7. madde devletçiliğin remzidir. Esas fikri, ruhu ifade ve tebellür eden bu maddedir. ... esas maksat ve ruh olan 7. madde[de], özel teşebbüsleri teşvik ve terqip eden bir ifadenin yer alması lazımdır. Çünkü devletçilik, sosyalizmin tamamen zıddı olan bir şeydir"⁶⁴

şeklinde konuşmuştur.

Tiritoğlu'ysa ilgili maddede (Md. 9), özel girişimin başarmaya olanak bulamadığı veya yeter derecede başaramadığı işlerin devlet tarafından yapılacağına ifade edildiğine dikkat çekerek; bunun, bir siyasi parti programında yer alabilecek bir hüküm olmadığını savunmuş ve "asıl dava"yı şöyle işaret etmiştir:

"... siyasi bir parti programına böyle bir fıkra koymaya imkan var mıdır? Bunu bir an düşününüz; bu, ne mana ifade eder? Arkadaşlar, bir millet düşününüz ki kanunlar mani olmadığı halde, özel sermayenin başaramadığı bir iş olsun. Bu tasavvur edilebilir mi? Dünyada özel teşebbüs her işi başarmıştır. ... Bence parti programında yer alacak madde şudur: Bu memleketin refahı, liberal sistemle mi daha kolay temin edilir; yoksa devletçilik sistemiyle, devlet müdahaleciliği sistemiyle mi? İşte asıl dava budur. ... bu madde bu şekilde kaldıkça, yine vatandaşa emniyet telkin edemeyeceğiz."⁶⁵

Tiritoğlu, devletçiliğin tanımının "daha anlaşılır ve maksada uyar" bir biçimde, yeniden yapılmasını da kurultaydan istemiştir⁶⁶. Bu arada Alakant ve Tiritoğlu

⁶² a.g.y., s. 410.

⁶³ a.g.y., s. 410–411.

⁶⁴ a.g.y., s. 411.

⁶⁵ a.g.y., s. 413.

⁶⁶ a.g.y., s. 414.

konuyla ilgili önergeler de vermiştir. Alakant'ın önergesinde devletçiliğin, yumuşatılması için; Tiritoğlu'nun önergesinde de devletçiliğin eklektik olmayan bir biçimde, açıkça tanımlanması için, ilgili maddenin (Md. 7) komisyona havalesi talep edilmiştir⁶⁷.

Kurultayda aleyhte yapılan bu konuşmaları –aynı zamanda TBMM Ekonomi Komisyonu Başkanı da olan– Giresun Milletvekili ve Delegatesi İsmail Sabuncu'nun lehte yapılan konuşması izlemiştir. Sözlerine;

“... Bu önergede [Alakant'ın önergesinde], ... devletçiliğin yumuşatıcı hükümlerle tarif edilmesi, maddenin bu suretle tanzim edilmesi için komisyona havalesi istenmektedir. Arkadaşımız bu maddeyi müteakip maddelerde, kendi arzusu veçhile, yumuşatıcı hükümler bulunduğunu kabul ediyor. Şu halde, 7. maddenin komisyona havalesini neden istediğini anlayamadım⁶⁸”

diye başlayan Sabuncu, söz alan diğer delegeler gibi, Türkiye'de devletçiliğin, ideolojilerle değil, Türkiye'nin koşullarıyla ilgili olduğunun ve tanımının da buradan kaynaklandığının altını çizmiştir. Sabuncu, ilgili maddelerde devletçiliğin sınırlarının belirlendiğini, özel sermaye ve girişimin korunup, özendirileceğine hükmedildiğini, devletin hangi işleri yapacağını da açıkça belirtildiğini anlatmıştır⁶⁹.

Konya Milletvekili Sadi Irmak da, devletçiliğin sınırlarıyla ilgili, özel sermaye sahiplerinde yayılan korkunun yersiz olduğunu söyleyerek, lehte bir konuşma yapmıştır. Irmak konuşmasında şunları kaydetmiştir:

“... 'Endüstri kuracağız, sermayemiz de var; fakat devlet elimizden alıverirse!' Şu hale göre, devletin, hayati bir zaruret olmadıkça, harp yıllarında olduğu gibi kati bir zaruret görülmedikçe, hususi müesseselerin, emek ve fikir ve sermaye koyarak meydana getirdikleri müesseselere el koymasına taraftar değilim. Ancak şunu da tespit etmemiz lazımdır ki devletin el koymalarından, hususi teşebbüslerin zarar ettiğini de pek görmüş değiliz. Bu sıhhati tevsik edilmeden, ağızdan ağza dolaşan bazı vehimlerden ibarettir.⁷⁰”

⁶⁷ a.g.y., s. 411 ve 421.

⁶⁸ a.g.y., s. 415.

⁶⁹ a.g.y., a.y.

⁷⁰ a.g.y., s. 418.

Komasyon sözcüsü Sarıdal'sa aleyhte yapılan konuşmaları komasyon adına yanıtlarken "... bu 7. madde, bizdeki devletçiliğin tarihçesinin bir ifadesinden başka bir şey değildir. Devletçilik, bir taraftan partimize, bir taraftan da anayasamıza girmiş olan bir prensiptir; hiçbir zaman ayrılamayacağımız bir prensiptir. ... bu bir prensiptir ve burada da prensip tesisinden başka bir kastımız yoktur⁷¹" sözlerine yer vermiştir.

***"Devlet İşletmeleri Masrafa ve Lükse Boğuldu,
Memleket ve Millet Hesabına Zararlı İşliyor"***

Kurultaydaki devletçilik tartışmaları sırasında, devlet işletmeciliği konusu da gündeme gelmiştir. Afyon Delegatesi Ali Veziroğlu, devlet tarafından oluşturulan iktisadi kuruluşların, "masrafa ve lükse" boğulduğunu, ticari anlayıştan uzak çalıştığını ve "memleket ve millet hesabına" zararlı işlediğini dile getirmiştir⁷². Veziroğlu, bu kapsamda özelleştirmeyi işaret ederek şöyle konuşmuştur:

"... böyle müesseseler, sermayeleri aksiyonlara bölünerek, şirketlere mal edilirse, eminim ki masrafından yüzde 50 tasarruf etmek imkanı hâsıl olacaktır. Bence, tesisatı hitam bulmuş olan bilimum sanayi müesseseleri, sermayeleri hisselerine bölünmek suretiyle, halkımıza mal edilmeli ve bunların hâsılatı da devlet istikraz tahvillerinin itfasına sarf edilerek, devlet bütçesine mühim bir yük olan borç ödenmelidir.⁷³"

Irmak da konuşmasında, devlet işletmeciliği alanında bazı hatalar yapıldığını,

"... bu müesseselerimizi, kuruluşları bakımından, ekonomik şartlara intibak ettiremedik, bu müesseselerimizi rasyonel işletmeye muvaffak olamadık. Meydana getirdiğimiz endüstri planları, sadece endüstri planı olduğu için, total bir kalkınma planı olmadığı için, kurduğumuz bu müesseselerden, gayet tabii olarak, beklediğimiz randıman hasıl olamadı⁷⁴"

⁷¹ a.g.y., s. 420.

⁷² a.g.y., s. 406.

⁷³ a.g.y., s. 407.

⁷⁴ a.g.y., s. 418.

sözleriyle dile getirmiştir. Ancak İrmak, “devletçilik”le “devlet işletmeciliği”nin birbirine karıştırılmaması gerektiğinin altını ısrarla çizmiş ve devlet işletmeciliğinde yapılan hataların devletçiliğe mal edilemeyeceğini, “...acemiliklerimiz ve hatalarımız devlet işletmeciliği aleyhinde bir cereyan doğurmuş ve bu menfi cereyan, işletmecilik sahasında kalmayarak, doğrudan doğruya nâzım bir prensip olan devletçilik prensibi aleyhinde teveccüh etmeye başlamıştır. Ben bunu, memleket için zararlı bir zihniyet olarak telakki ederim⁷⁵” diye belirtmiştir.

Kurultayda, devletçiliğin tanımına ilişkin madde (Md. 7) kapsamındaki tartışmalar sona erdikten sonra, Alakant ve Tiritoğlu’nun konuyla ilgili olarak verdiği önergeler oylanmış; her iki önerge de reddedildiği için, ilgili madde (Md. 7) tasarısındaki biçimiyle, aynen benimsenmiştir⁷⁶.

Devlet Tekeli Üzerine

Devletçilik tartışmaları sırasında, özel deniz taşımacılığının yolcu boyutuyla tekel konusu da ele alınmıştır. Bursa Delegatesi Turgut Karatal, ilgili madde (Md. 8) gündeme geldiği zaman,

“... maalesef, bugün, yolcu nakliyatı çok elim bir vaziyettedir ve halkımıza ıstırap verici bir durumdadır. Bugün, kıyılarımızın zengin şehirlerinde, haftalarca vapur bekleyen halkımızın vaziyeti çok elimdir. Bence özel sermayeye de yolcu nakliyatı imkânı verilmelidir⁷⁷”

diye konuşarak, bu yönde bir önerge sunmuştur⁷⁸. Ancak Karatal, daha sonra yeni bir önerge vermek üzere, bu önergesini geri çekmiş; ilgili madde de (Md. 8) yapılan oylama sonucunda, tasarısındaki biçimiyle, aynen benimsenmiştir⁷⁹. Karatal, söz konusu önergesini, bir sonraki maddenin (Md. 9) tartışılması sırasında yeniden gündeme getirecek, ancak bu önerge, Balıkesir Delegatesi

⁷⁵ a.g.y., a.y.

⁷⁶ a.g.y., s. 421.

⁷⁷ a.g.y., a.y.

⁷⁸ a.g.y., a.y.

⁷⁹ a.g.y., s. 422.

Muzaffer Akpınar'ın "Türk çocuklarına, kendi sermayesi ve kendi gemisiyle Türk sahillerinde seferler yapmak imkânı verilmelidir. ... Devlet Deniz Yolları halkın ihtiyacını temin edememektedir⁸⁰," sözlerine yer verdiği lehte konuşmasına karşın, ulaştırma işlerinde görüşülmek üzere, oya sunulmayacaktır⁸¹.

Bu maddenin (Md. 9) tartışılması sırasında, "devlet tekeli" konusu da, yukarıda belirtildiği gibi, ele alınan konular arasında olmuştur. Devlet tekeline ilişkin tartışma, Güney'in, ilgili maddeye (Md. 9) "devlet, hususi teşebbüsün faaliyetine gerek müdahale, [gerek tekel] yoluyla hiçbir zaman engel olamaz" tümcesinin eklenmesi yönünde bir önerge vermesiyle başlamıştır⁸². Komisyon sözcüsü Sarıdal, bu önergeye ilişkin görüşlerini -dolayısıyla komisyonun görüşlerini- açıklarken, konuyu, daha çok, devlet gelirleri açısından ele almış ve konuşmasında şu noktalara dikkat çekmiştir:

"... Arkadaşımızın önergesini mutlak surette kabul ettiğimiz takdirde, mesela, memlekette sigara imalının monopolden çıkartılması mevzubahis olmuş olacaktır. Halbuki devlet, sigarayı, aynı zamanda, gelir temin etmek kastıyla, tekeli altına almıştır. Diğer tekel mevzuları da böyle mali gayelerle ve hazine menfaati ele alınmak üzere meydana getirilmiştir. Tekelin yaptığı işler ve ele aldığı sahalar, hususi şahıslar tarafından da yapılabilecek şeyler olabilir. ... [Bunların] hususi teşekküllere bırakılan sahada kalması ve devletin ele almaması ileri sürülürken, memleketin emniyet ve asayişini koruma bakımından, hatta devlete varidat temini bakımından, sigara ve tuz nevinden tekellerin de hususi şahıslara verilebilmesi mevzubahis olabilir. Bu madde kabul edilirse, sigara da, tuz da tekelden çıkar.⁸³"

Güney'se önergesinin benimsenmesi konusunda ısrarcı olmuş ve devlet tekellerinin kaldırılmasını değil, yalnızca devlet tekeli dışında olan bütün işlerde, özel girişime izin verilmesinin kolaylaştırılmasını istediğini dile

⁸⁰ a.g.y., s. 439

⁸¹ a.g.y., s. 440.

⁸² a.g.y., s. 439.

⁸³ a.g.y., s. 440 - 441.

getirmiştir⁸⁴. Yapılan oylama sonucundaysa önerge reddedilmiş*, ilgili madde (Md. 9) de tasarıdaki biçimiyle, aynen benimsenmiştir⁸⁵.

Kurultay, devletçiliğin tanımını ve sınırları içinde görülebilecek son maddeyi de (Md. 10) tasarıdaki biçimiyle, aynen benimsenmiştir⁸⁶. Ancak bu maddenin (Md. 10) tartışılması sırasında, Veziroğlu, yukarıda sözü edilen görüşleri doğrultusunda, bir önerge vererek, “kurulmuş olan devlet sanayinin kıymetlendirilerek hisselerine ayrılması ve hasılâtının devlet borçlarının itfasına sarf olunması” ilkesinin, bir fıkra olarak, ilgili maddeye (Md. 10) eklenmesini talep etmiştir⁸⁷.

Bu önerge karşısında komisyon sözcüsü Sarıdal, “... bizim, komisyon arkadaşlarımızın, ittifak ettikleri kanaat şudur: Bütün halkın devlet hazinesine vermiş oldukları vergilerle 20 seneden beri kurulmuş olan ve muntazam bir surette işlemekte devam eden bu teşebbüsleri, hususi teşebbüslere devrettirici mucip sebepler yoktur⁸⁸” diyerek önergenin reddini istemiştir. Sarıdal’ın açıklamasından sonra yapılan oylamada, delegeler, söz konusu önergenin reddine karar vermişlerdir⁸⁹.

Kurultay daha sonra, herhangi bir tartışma olmadan devletçilikle ilgili diğer maddeleri de tasarıda olduğu biçimleriyle, aynen benimsenmiştir⁹⁰. Bu maddelerin ilki (Md. 11), halkı istismardan korumak amacıyla devletin her türlü ekonomik faaliyeti düzenleyip denetlemesiyle; ikincisi (Md. 12), devletin ekonomik girişimlerinin, kazanç düşüncesiyle yersiz fiyat artışları yapmasını

⁸⁴ a.g.y., s. 441.

* Tutanaklarda önergenin benimsendiği kaydedilmektedir. a.g.y., s. 441. Bunun bir yazım hatasından kaynaklandığı düşünülmüştür; çünkü bir sonraki birleşimde okunan ve kurultay üyelerince de doğruluğu oylanarak kabul edilen tutanak özetinde, ilgili maddede (Md. 9) değişiklik yapıldığına ilişkin herhangi bir bilgi yoktur. a.g.y., s. 517. Ayrıca daha sonradan basılan program kitapçığında da ilgili madde (Md. 9), tasarıda olduğu biçimiyle yer almıştır. **CHP Program ve Tüzüğü**, Ankara 1947, [yayınevi yok], s. 9.

⁸⁵ **C.H.P. Yedinci ...** a.g.y., a.y.

⁸⁶ a.g.y., s. 442.

⁸⁷ a.g.y., a.y.

⁸⁸ a.g.y., a.y.

⁸⁹ a.g.y., a.y.

⁹⁰ a.g.y., a.y.

engellemeyle ve sonuncusu (Md. 13) da sosyal adalet ve güvenliğin korunması için gerekli önlemlerin alınmasıyla ilgilidir⁹¹.

2.3. Yeni Programda Devletçilik

VII. CHP Kurultayı'nda yaşanan devletçilikle ilgili tartışmalara bir bütün olarak bakıldığında, kanımızca, şunlar ön plana çıkmaktadır:

1. CHP'nin temel başarısızlık nedenleri arasında görülen, parti ilke ve politikalarındaki tutarsızlıkların önemli bir bölümü, devletçilik ilkesinin mevcut yorum ve uygulamalarıyla ilişkilendirilmektedir.
2. Çok partili siyasal yaşamın rekabet ortamı içinde, devletçilik ilkesi önemli bir rekabet konusu olarak algılanmakta ve devletçilik ilkesiyle ilgili mevcut yorum ve uygulamalar, CHP'yi siyasal rekabette güçsüz düşüren bir unsur olarak görülmektedir.
3. Devletçiliğin tanımının ve sınırlarının açık olmadığı ve bu durumun özel sermaye sahipleriyle özel girişimleri güvensizliğe ittiği düşünülmektedir.
4. Özel sermaye ve girişimin asıl unsur olarak kabul edilmesine karşın bunun uygulamaya yansımadağı ve devlet tekelleriyle ilgili kimi uygulamalarda özel sermaye ve girişimin haksızlığa uğradığı dile getirilmektedir.
5. Devlet işletmeciliğinin kötü uygulandığı savunulmaktadır.

Burada, devletçiliğin tanımının ve sınırlarının açık olmadığı ve bu durumun özel sermaye sahipleriyle özel girişimleri güvensizliğe ittiği, özel sermaye ve girişimin asıl unsur olarak kabul edilmesine karşın bunun uygulamaya yansımadağı gibi noktaların, birer eleştiri niteliğinde, DP'nin parti programında da yer aldığını anımsamak yerinde olur.

VII. CHP Kurultayı'nda, tartışmaların ardından benimsenen yeni parti programındaki devletçilik yaklaşımı, delegelerin söz konusu ettikleri eleştirileri karşılar nitelikte, birkaç önemli noktayı barındırmıştır. Bu noktalar şöyle sıralanabilir:

---

⁹¹ Bu maddeler için a.g.y., s. 428.

1. Yeni programda, devletçiliğin Türkiye’de ortaya çıkışı, herhangi bir ideolojiyle değil, Türkiye’nin koşullarının gereğiyle açıklanmıştır. Ancak altını çizmek gerekir ki bu anlamda, CHP’ye ait daha önceki devletçilik yaklaşımlarından herhangi bir ayrılma söz konusu olmamıştır. CHP’nin tüm devletçilik yaklaşımlarında, devletçiliğin ortaya çıkışı, Türkiye’nin koşullarının gereğiyle açıklanmaktadır.
2. Yeni program çerçevesinde, devletçiliğin sınırları açıkça belirtilmiştir. Bu noktada, CHP’nin tüm devletçilik yaklaşımlarında, devletçiliğin sınırlarının bulunduğu altını çizmek yerinde olacaktır. Ancak yeni programda, bu sınırların netleştirilip, ifade edildiği görülmektedir. Örneğin bir önceki program olan 1943 programında, devletçiliğin sınırları kapsamında, “devletin hangi işleri yapacağına takdir, milletin yüksek menfaatlerinin icabına bağlıdır⁹²” denmişken –ki daha önceki programlarda da benzer ifadeler vardır– yeni programda büyük maden işletmeleri, büyük enerji santralleri, ağır sanayi, savunma sanayisi ve bayındırlık işleri gibi girişimlerle kamu hizmetlerini ilgilendiren ulaştırma ve iletişim girişimleri, devletin alanı olarak belirlenmiştir... Bunların yanı sıra, yeni programda, özel sermaye ve girişimin varlığının ve gelişmesinin yadsınmadığı, bu anlamda verilen güvencelerle kanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu güvenceler kapsamında,
3. Devletçilik, özel sermaye ve girişimi özendirmeyi, korumayı ve özel sermaye ve girişime yardım etmeyi devlete bir yükümlülük olarak getirmiştir.
4. Devletçilik, özel sermaye ve girişimin tam bir güven içinde çalışabilmesi için, ülkede yapılacak ekonomik faaliyetlerin, yer, süre ve ölçülerinin devlet tarafından, belirli plan ve programlarla ilan edileceği güvencesini vermiştir.
5. Devletçilik, özel girişimle devlet girişimlerinin eşit koşullar içinde çalışabilmesi ilkesini benimsemiştir.

---

⁹² C.H.P. Programı, Ankara 1943, Zerbamat Basımevi, s. 5.

Bu noktada altı çizilmesi gerekirse, özel girişimin varlığının ve gelişmesinin, bir vurgu olarak, tüm CHP programlarında yer aldığıdır. Örneğin bir önceki program olan 1943 programında, "devletin hususi teşebbüsleri teşvik ve bunları tanzim ve murakebe etmesi tabiidir"⁹³ ifadesine yer verilmiştir – ki daha önceki programlarda da benzer ifadeler vardır –. Ancak tüm CHP programlarında varolan bu vurgu, yeni programda, yukarıda değinilen güvenceler kapsamında güçlendirilmiştir... Devletçiliğin sınırlarının netleştirilmesi ve özel girişimin varlığına ve gelişmesine yapılan vurgunun, bu anlamda getirilen güvencelerle güçlendirilmesi, yeni CHP programını, devletçilik bağlamında, daha önceki CHP programlarından ayıran temel özellikler niteliğindedir.

Bu arada belirtmek gerekir ki CHP'nin yeni programında yer alan devletçilik yaklaşımı, DP'nin parti programında, devletçilik ilkesi kapsamında geliştirdiği eleştirileri, yine DP'nin parti programındaki önerilerle karşılama özelliğine sahiptir. Programın bu özelliği, özellikle, devletçiliğin sınırlarının net olarak çizilmesi ve özel sermaye ve özel girişimin varlığının ve gelişmesinin, bu anlamda getirilen güvencelerle güçlendirilmesi noktalarında kendini göstermiştir. Kısacası, Türkiye siyasi tarihinin çok önemli kırılma noktalarından biri olan 14 Mayıs 1950 seçimlerine yaklaşırken, iktidar partisi CHP'yle muhalefet partisi DP'nin parti programları, devletçilik ekseninde, büyük ölçüde, benzeşmiştir⁹⁴.

SONUÇ ÜZERİNE

Bu yazı kapsamında, VII. CHP Kurultayı'nda, CHP'nin ciddi bir özeleştirisinin yapıldığı ve bu özeleştiri kapsamında, delegelerin CHP'nin yeterli varlık gösteremediğine ve dolayısıyla halkın CHP'den hoşnut olmadığına dikkat çektikleri gösterildi. Delegelere göre, bu durum, daha çok, propaganda alanındaki yetersizlikten, örgütlenmenin yukarıdan aşağıya doğru olmasından ve parti ilke ve politikalarındaki tutarsızlıklardan kaynaklanmaktadır. CHP,

⁹³ a.g.y., a.y.

⁹⁴ Benzer yorumlar için Stefanos YERASIMOS; *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Çev. Babür KUZUCU, İstanbul 1980, Gözlem Yayınları, s. 717–718 ve Doğan AVCIOĞLU; *Türkiye'nin Düzeni*, C. 1, İstanbul 1998, Tekin Yayınevi, s. 523–524.

delegelerin bu saptamaları doğrultusunda, kurultayda, çok partili siyasal yaşamın rekabet ortamının gereklerine göre kendini yeniden konumlandırmak yönünde yoğun bir çaba harcamıştır. Tüzükte ve programda yapılan değişiklikler, bu çabanın kanıtları olarak değerlendirilebilir.

Delegeler, CHP'nin temel başarısızlık nedenleri arasında gördükleri, parti ilke ve politikalarındaki tutarsızlıkları, önemli ölçüde, devletçiliğe ilişkin yorum ve uygulamalarla ilişkilendirdiklerinden, kurultay, bu anlamda yapılan ciddi tartışmalara da sahne olmuştur. Kurultayda yaşanan devletçilik tartışmaları, CHP'nin, devletçilik ilkesini, çok partili siyasal yaşam içinde, önemli bir rekabet konusu olarak algıladığına ve CHP'nin, devletçilik ilkesinin mevcut yorum ve uygulamalarını, kendisini siyasal rekabette güçsüz düşüren bir unsur olarak gördüğüne işaret etmektedir; yani, CHP'ye göre, devletçilik ilkesinin mevcut yorum ve uygulamaları, güçlü siyasi rakip DP'nin elinde bir önemli "koz" durumundadır...

CHP, bu kurultayda benimsenen yeni programıyla devletçiliğin sınırlarını netleştirme ve özel girişimin varlığına ve gelişmesine, getirilen güvencelerle güçlü bir vurgu yapma yoluna gitmiştir. Bu noktada, CHP'nin daha önceki yaklaşımlarında da devletçiliğin sınırları olduğunun ve özel girişimin varlığına ve gelişmesine vurgu yapıldığının altını çizmek gerekir. Kurultayda benimsenen programda yapılan, "yalnızca" devletçiliğin zaten varolan sınırlarını netleştirmek ve yine özel girişimin varlığına ve gelişmesine yapılan vurguyu güçlendirmekle ilgilidir. Bu durumun ortaya çıkmasında, çok partili siyasal yaşamın kurulmasının ve bu ortam içinde DP'nin güçlü bir iktidar alternatifi olarak belirmesinin etkili olduğu düşünülebilir: Devletçilik ilkesinin mevcut yorum ve uygulamalarını DP'nin elinde önemli bir koz olarak algılayan CHP'nin bu türden bir adım atması olası gözükmektedir. Bu anlamda CHP'nin yeni programında yer alan devletçilik yaklaşımının, DP'nin parti programında, devletçilik ilkesi kapsamında geliştirdiği eleştirileri, yine DP'nin parti programındaki önerilerle karşılama özelliğine sahip olması ve böylece iki partinin parti programlarının, devletçilik ekseninde, büyük ölçüde benzeşmesi kanımızca önem taşımaktadır. Parti programlarının kronolojisi dikkate alındığında, bu benzeşme, DP'ye daha yakın bir yerde biçimlenmiştir.

Ancak bu kapsamda şunları özellikle belirtmek gerekir: VII. CHP Kurultayı'ndaki devletçilik tartışmalarını tahrik eden tek dinamik, çok partili siyasal yaşamın rekabet ortamı içinde, devletçilik ilkesinin, CHP'ye karşı DP'nin elinde bir koz olarak algılanması değildir. Örneğin II. Dünya Savaşı sırasında çekilen ekonomik sıkıntılar da bir iktisadi konu olan devletçiliğin, bu kurultayda temel tartışma unsurlarından biri olmasına yol açmış olabilir. Benzer bir biçimde, CHP'nin yeni programında devletçiliğin sınırları bakımından ortaya çıkan netleşmeyle özel girişimin varlığına ve gelişmesine yapılan vurgudaki güçlenmede, çok partili siyasal yaşamın kurulmasının ve bu ortam içinde DP'nin güçlü bir iktidar alternatifi olarak belirmesinin tek başına etkili olduğu söylenemez. İç ve dış koşulların II. Dünya Savaşı sonrasında almış olduğu yeni biçim başta olmak üzere, pek çok dinamiğin bu duruma yol açmış olma olasılığı bulunmaktadır. Bu nedenle, bu yazı kapsamında, kurultay çalışmalarını etkileyen temel dinamiğin çok partili siyasal yaşamın rekabet ortamı olarak ön plana çıkartıldığının ve diğer dinamiklerin dışlandığının altını özellikle çizmek gerekir. Kurultaya katılan delegelerin, eleştirilerini sunarken ya da önerilerini yapılandırırken, daha çok, bu dinamiğin etkisi altında kalmış olmaları bu tercihin nedeni olmuştur. Ayrıca bu yazıda anlatılanların bir sonucu olarak sunulan DP'nin ve CHP'nin parti programlarının, devletçilik ekseninde, büyük ölçüde, benzeştiği ve parti programlarının kronolojisi dikkate alındığında, bu benzeşmenin, DP'ye daha yakın bir yerde biçimlendiği savı da tartışılmaya muhtaçtır. Bu sav, CHP'nin yeni parti programında, devletçiliğin sınırları bakımından ortaya çıkan netleşmeyle özel girişimin varlığına ve gelişmesine yapılan vurgudaki güçlenmeyi, DP'nin güçlü bir siyasi rakip olarak belirmesiyle ilişkilendirmektedir. Ancak şu önemli soruyu yanıtız bırakmaktadır: DP güçlü bir siyasi rakip olarak belirmeseydi, CHP bu adımları acaba atmaz mıydı?

KAYNAKLAR

- AĞAOĞLU Samet, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri**, 1972 İstanbul, Baha Matbaası.
- AKAR Rıdvan, **Aşkale Yolcuları: Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları**, İstanbul 2000, Belge Yayınları.
- ARAR İsmail, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri**, C.1, Ankara 1978, T.C. Başbakanlık Yayınları.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. 2, Ankara 1997, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- AVCIOĞLU Doğan, **Türkiye'nin Düzeni**, C. 1, İstanbul 1998, Tekin Yayınevi.
- BAYAR Celal, **Başvekilim Adnan Menderes**, İstanbul 1969, Baha Matbaası.
- BAYDAR Ertuğrul, **İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri**, Ankara 1978, Maliye Bakanlığı Teftik Kurulu Yayınları.
- BİLA Hikmet, **CIIP (1919 – 1999)**, İstanbul 1999, Doğan Kitapçılık.
- BORATAV Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi (1908 – 1985)**, İstanbul 1998, Gerçek Yayınevi.
- BORATAV Korkut, **Türkiye'de Devletçilik**, Ankara 1982, Savaş Yayınları.
- C.H.F. Nizamnamesi ve Programı**, Ankara 1931, TBMM Matbaası.
- C.H.P. Programı**, Ankara 1935, Ulus Basımevi.
- C.H.P. Programı**, Ankara 1939, Ulus Basımevi.
- C.H.P. Programı**, Ankara 1943, Zerbamat Basımevi.
- C.H.P. Yedinci Kurultay Tutanağı**, Ankara 1948, Ulus Basımevi.
- CEBECİOĞLU Güngör, **"İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri"**, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri: İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20 – 22 Ekim 1987, İstanbul)**, C. 1, Ankara 1998, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- CHP Program ve Tüzüğü**, Ankara 1947, [yayınevi yok].
- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**, İstanbul 1980, Akbank Kültür Yayını.
- Cumhuriyetten Günümüze Milletvekili Seçimleri (1923 – 2002)**, Ankara 2002, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- Demokrat Parti: Tüzük ve Program**, Ankara 1946, [yayınevi yok].
- DERİNGİL Selim, **Denge Oyunu**, İstanbul 1994, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- DURŞUN Tuncay, **Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları**, Ankara 2002, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ERER Tekin, **Türkiye'de Parti Kavgaaları**, İstanbul 1963, [yayınevi yok].
- EROĞUL Cem, **Demokrat Parti**, Ankara 1998, İmge Kitabevi.
- GALBRAITH John Kenneth, **A History of Economics**, Londra 1991, Penguin Boks.

- GOLOĞLU Mahmut, **Demokrasiye Geçiş (1946 – 1950)**, İstanbul 1982, Kaynak Yayınları.
- GÜNGÖR Süleyman, **Muhalefette CHP**, Ankara 2004, Alternatif Yayınları.
- İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları (1920 – 1933)**, Ankara 1933, Ankara Başvekalet Matbaası.
- İstatistik Göstergeler (1923 – 1995)**, Ankara 1996, TC Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- KARPAT Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul 1996, Afa Yayınları.
- KAZGAN Gülten, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul 2002, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- KEPENEK Yakup, "**Türkiye'nin Sanayileşme Süreçleri**", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 7.
- KİLİ Suna, **1960 – 1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Gelişmeler**, İstanbul 1976, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- KOÇ Vehbi, **Hayat Hikayem**, İstanbul 1983, Çeltüt Matbaacılık Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- KOÇAK Cemil, **Türk – Alman İlişkileri (1923 – 1939)**, Ankara 1991, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KURUÇ Bilsay, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, C. 1, Ankara 1998, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- ÖKTE Faik, **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul 1951, Nebioğlu Yayınları.
- ÖNDER İzzettin, "**Kapitalist İlişkiler Bağlamında ve Türkiye'de Devletin Yeri ve İşlevi**", **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar** içinde, Ahmet H. KÖSE, Fikret ŞENSES ve Erinc YELDAN (Der.), İstanbul 2003, İletişim Yayınları.
- PAKDELİRLİ Ekrem, **Ekonomimizin 1923'ten 1980'e Sayısal Görünümü**, İstanbul 1991, Milliyet Yayınları.
- Resmi Gazete**, S. 4417, 26 Ocak 1940.
- Resmi Gazete**, S. 5160, 12 Temmuz 1942.
- Resmi Gazete**, S. 5167, 25 Temmuz 1942.
- Resmi Gazete**, S. 5255, 12 Kasım 1942.
- Resmi Gazete**, S. 5693, 28 Nisan 1944.
- Resmi Gazete**, S. 6032, 15 Haziran 1945.
- SOYSAL İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C. 1, Ankara 1983, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TAYANÇ Tunç, **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl**, İstanbul 1973, Milliyet Yayınları.
- TEKELİ İlhan ve İLKİN Selim, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Ankara 1983, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları.
- TİMUR Taner, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İstanbul 1994, İletişim Yayınları.
- TOKER Metin, **Tek Partiden Çok Partiye (1944 – 1950)**, Ankara 1998, Bilgi Yayınevi.
- TUNAYA Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler (1859 – 1952)**, İstanbul 1952, Arba Yayınları.

TUNÇAY Mete, "*İkinci Dünya Savaşı'nın Başlarında (1939 – 1941) Türk Ordusu*", **Tarih ve Toplum**, S. 35, Kasım 1986.

UÇAROL Rifat, **Siyasi Tarih (1789 – 1999)**, İstanbul 2000, Filiz Kitabevi.

URAN Hilmi, **Hâtıralarım**, Ankara 1959, Ayyıldız Matbaası.

UYAR Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul 1999, Boyut Kitapları.

WEISBAND Edward, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası**, C. 3, Çev. M. Ali KAYABAL, İstanbul 2000, Cumhuriyet Yayınları.

YERASIMOS Stefanos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Çev. Babür KUZUCU, İstanbul 1980, Gözlem Yayınları.